

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ BAĞLAMINDA YÛNUS EMRE'NİN ESERLERİNDEKİ ATASÖZLERİNE BİR BAKIŞ

Zeki KAYMAZ*

Özet:

Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir. Atasözleri, Türkçenin ilk devresinden bugüne kadar edebî eserlerde söz sanatı unsuru olarak kullanılmıştır. Yunus Emre de şiirlerinde sık sık atasözlerini kullanmıştır.

Makalede Risâletü'n-Nushiyye ve Yunus Emre Divanı'nda geçen atasözlerinin tespiti yapılacak ve Yunus Emre'nin üslubunda atasözlerinin yeri değerlendirilecektir.

Anahtar sözcükler: Yunus Emre Divanı, Risâletü'n-Nushiyye, atasözleri, Eski Anadolu Türkçesi.

A Review of Yunus Emre's Proverbs in the Context of Old Anatolian Turkish Language

Abstract:

Proverbs are stereotype words. They have been used as rhetorics in literary works since the first period of Turkish Language. Yunus Emre often used proverbs in his poems.

In this article, proverbs used in Risâletü'n Nushiyye and Yunus Emre Diwan is going to be determined and the proverbs are going to be evaluated in Yunus Emre's style.

Key words: Yunus Emre Diwan, Risâletü'n Nushiyye, Proverbs, Old Anatolian Turkish Language.

0. Giriş:

Atasözleri “kalıplaşmış sözler” olarak en kısa şekilde tarif edilebilir. Bu yüzden atasözleri, yazar ve şairler için hazır söz hazineleridir. Dilin bu güçlü

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü İzmir, zeki.kaymaz@ege.edu.tr

vasıtası Eski Türkçeden başlayarak günümüze kadar Türkçenin değişik devrelerindeki eserlerde kullanılmıştır. 13-14. yüzyılların Eski Anadolu Türkçesini çok iyi bilen Yûnus Emre, orijinal benzetmeler, yeni deyimler, özlü sözlerle zengin ve güçlü bir anlatım diline ulaşmıştır. Örneklerden de görüleceği üzere Yûnus Emre'nin güçlü anlatımında atasözlerinin de büyük yeri vardır. Burada Yûnus Emre'nin şiirlerindeki atasözlerinin Eski Anadolu Türkçesi bağlamında Yûnus Emre'den önceki ve Yûnus Emre'nin çağdaşı olan temsilcilerinin eserlerine bakılarak değerlendirilmesi gerekmektedir. İlk temsilci olarak görülen ve değerlendirilen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Türkçe şiirlerinde bir atasözü görülmektedir:

ol kim gide uzak yola-gerek azık alabile

almazısa yolda kala-irmeye hergiz menzile (Mazıoğlu 2009: 819)

“Azıksız yola çıkılmaz.”

Mevlânâ'dan sonraki en önemli temsilci Sultan Veled'dir. Sultan Veled'in Türkçe manzumelerindeki atasözleri ise şunlardır:

ol kim ekdi, delim delim götüre,

uçmak içre sevinüben otura. (S. Vel. İbtidaname 40)

“Dünyada eken ahrette biçer.”

az ekenler yakîn, kim az götüre,

ol kim ekmez, yarın oda otura. (S. Vel. İbtidaname 41)

“Ne ekersen onu biçersin.”

e veled **gözlü cihânda azdur;**

gözsüze bakma, irakdan kaç, kaç! (S. Vel. XIX/11)

“Gözlü var, gözsüz var.”

kişi gendü işinden bellü olur;

göremez siz anı taşsuz, demürsüz. (S. Vel. XXIV/6)

“Kişinin aynası işidir.”

Ahmed Fakih, Yûnus Emre'nin çağdaşıdır. Ahmed Fakih'in *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi* 'ş-Şerîfe ve *Çarhname* adlı eserlerinde geçen atasözleri de şunlardır:

çu sabr ile bulnur derde çâre (Kit. Ev. 19)

“Sabırla her iş olur.”, “Sabır ile her derde çare bulunur.”

kimesneye vefâ itmez bu dünyâ

kıyas itgil bulardan sen var anı (Kit. Ev. 35)

bu dünyâ geçer höz kalmaz kişiye

ne irgege kalur ne höz dişiye (Kit. Ev. 325)

“Dünya kimseye kalmaz.”

vefâ umma, ki **yokdur hiç vefâsı**
velîkin işidür her lahza noksân (Çarh. 47)
vefâ umma bu dünyâdan é hanum
anunla kılmağıl sen ‘ahd u peymân (Çarh. 23)
bu dünyâ bîvefâdur, bil hakikat
sini göçürmedin ol, sen göç andan (Çarh. 27)
“Dünyada vefa yoktur.”

bu dünyâ bil, saña **bâkî kalmaz**
eger milkün ola şâm u horâsân (Çarh. 46)
aña kalmayıçak bu dünyâ, gey bil,
saña höd kalırsar degül, yaraklan (Çarh. 81)
“Dünya kimseye kalmaz/baki değildir.”

gelecek nesne gelür, çâre yokdur,
gerek sen yaş yérine ağlağıl kan (Çarh. 58)
“Olacağa çare yoktur.”

ecel sayrulğı çün kim érişse
tîmar étmez aña yüz biñ tabîbân (Çarh. 64)
“Ecele/ölüme çare olmaz/bulunmaz.”

bize höd ne hisâb anlara nisbet,
ecelden kaçmağa yok durur imkân (Çarh. 69)
“Ecelden kaçılmaz, nerede olsa gelir bulur.”

1. İncelemenin Yöntemi:

Bu yazıda, *Yûnus Emre Divanı* ve *Risâletü'n Nushiyye*'deki şiirler incele-
nerek Yûnus Emre'nin şiirlerinde atasözlerine nasıl yer verdiği gösterilecektir.
İncelemeye konu edilen Yûnus Emre'nin şiirleri için Abdülbaki Gölpınarlı,
Mustafa Tatçı, Faruk K. Timurtaş ve Erdoğan Boz'un yayınları taranmıştır.
Yûnus Emre Divanı'ndaki şiirlerin Yûnus Emre'ye ait olup olmadığı tartışıl-
mamış; söz konusu yayınlardaki genel kabule uyulmuştur. Örnekler, atasözleri
sözlüklerinde varsa atasözü olarak kabul edilmiş; atasözü olduğunu düşündü-
ğümüz ancak atasözleri sözlüklerinde karşılığını bulamadıklarımız çalışmaya
katılmamış; bunlar sonuç kısmında kısaca değerlendirilmiştir.

2. Malzemenin Değerlendirilmesi:

Yûnus Emre'nin birkaç şiiri, tamamen atasözleriyle örülü bir ifade özelliği
göstermektedir. Buna şu şiirini örnek olarak verebiliriz:

*miskînlikden buldılar kimde erlik varısa
nerdübândan yitdiler yüksekden bakarısa
göñül yüksekde gezer dem-be-dem yoldan azar
taş yüzüne ol sızar içinde ne varısa
ak sakallu pîr koca bilmez ki hâli niçe
emek yimesin hacca bir göñül yıkarısa
sağır işitmez sözi gice sanur gündüzi
kördür münkirün gözi 'âlem münevver ise
göñül çalab'uy tahtı göñüle çalap bakdı
iki cihân bed-bahtı kim göñül yıkarısa
sen seni ne sanursan ayruğa da anı san
dört kitābuñ ma'nîsi budur eger varısa
bildük gelenler geçmiş konanlar göçmiş
'ışk şarābından içmiş kim ma'nî tuyarısa
yûnus yoldan ırmasun yüksek yirde turmasun
sinle-sırat görmesün sevdüğü didārısa (YED. 299)*

Yûnus Emre, bazı şiirlerinde atasözü söyleyeceğini önceden belli etmektedir. Bunun için şu beyti örnek verebiliriz:

bir kişinün yatlu sözin varuban kimseye dime

biz uludan işitmişüz hınzırdan girüdür gammāz (YED. 109/5)

Burada Yûnus Emre, bu atasözünü ululardan, kendinden büyüklerden dilediğini ifade etmektedir. Aynı şekilde “Uslulardan öğütdür.” (Göl. Div. 151); “Uslulardan meseldür.” (YED. 300/7); “Manide getürmüşler.” (YED. 300/5); “Dahı yigrek eydür var.” (YED. 334/5); “Nice bilürler var.” (YED. 340/6) gibi sözlerinden sonra bir atasözü gelmektedir. Tabiidir ki pek çok atasözü için böyle bir ipucu verilmesine gerek duyulmamıştır.

Yûnus Emre Divanı'ndaki şiirlere ve *Risâletü'n Nushiyye*'ye bakıldığında bazı atasözlerinin aynen kullanıldığı; bazılarında çok küçük söz farklılıklarının olduğu; bazılarında ise bilinen bir atasözünün farklı sözlerle ifade edildiği görülmektedir.

ten fânidür cân ölmez çün **gıtdi girü gelmez**

ölürise ten ölür cānlar ölesi degül (YED. 158/2)

yûnus gözün görürken yarağın eyleyigör

gelmedi anda **varan girü gelesi degül** (YED. 158/8)

âhret yavlak irakdur toğruluk key yarakdur

ayrılık sarp firâkdur hiç **giden girü gelmez** (YED. 103/3)

gidüp gine gelmeyiser gelüp beni bulmayısar

bu begligi sürmeyiser âh nideyin ‘ömrüm seni (YED. 405/5)

bu ma’ nîden kimse almaz **anda varan yine gelmez**

bu dünyâyâ kimse kalmaz gelen göçer illerine (YED. 345/8)

Yukarıdaki mısralarda “*Giden geri gelmez.*” atasözünün kullanıldığını görmekteyiz. Aşağıdaki mısralarda da “*Dünyaya gelen gider.*” atasözünün çok küçük değişikliklerle kullanılması söz konusudur:

zamân geçdi devir döndi salâdur kudse gidelüm

bu cihâna gelen gitdi salâdur kudse gidelüm (YED. 218/1)

bunda hep gelenler gider hergiz gelmez yola gider

bizüm hâlumuzdan haber soranlara selâm olsun (YED. 231/7)

giderimiş bunda gelen dünyâ işi cümle yalan

ağlar ‘ömrin yavı kılan âh nideyin ‘ömrüm seni (YED. 384/4)

dünyeye gelen göçer bir bir şerbetin içer

Bu bir köprüdür geçer câhiller anı bilmez (Göl. Div. 2790)

bu dünyâyâ gelen kişi âhır yine gitse gerek

müsâfirdür vatanına bir gün sefer itse gerek (Tim. Seç. 115/1)

gelen geçermiş nidelüm gelün ahrete gidelüm

bu fenâyı terk idelüm esenedüm dünyâm seni (YED. 413/4)

yaratdı hak dünyâyı peygamber dostlığına

dünyâyâ gelen gider bâkî kalası degül (YED. 158/7)

Yûnus Emre’nin şiirlerinde bu ve buna benzer atasözü örneklerine sık sık rastlanmaktadır. Biz onun şiirlerinden tespit edebildiğimiz atasözü örneklerini günümüz Türkçesindeki kullanım biçimleriyle göstermeye çalışacağız.

bildük gelenler geçdiler gördük **konanlar göçdiler**

‘ışk şarâbın içen canlar uymaz göçmeğe konmağa (YED. 1/10)

bildük gelenler geçmiş konanlar girü göçmiş

‘ışk şarâbın içmiş kim ma’ nî tuyarısa (Tim. Seç. 233/7)

bildük gelen geçermiş konan girü göçermiş

‘ışk şarâbın içermiş her kim bu ma’ nîden tuyar (YED. 28/8)

“*Gelen göçer, konan geçer.*”; “*Konan göçer, dünyadır geçer.*”

‘ışkıla biliş cânlara ezel ebed olmayısar

güm-râh olup **bu cihânda kimse bâkî kalmayısar** (Tim. Seç. 20/1)

gerekmez **dünyeyi bize** çünkü **bâkî bünyâd degül**

bir kul biñ de yaşarısa ölicecek bir sâ'at degül (YED. 120/1)
çalap viribidi bizi var dünyeyi görüñ diyü
bu dünyâ hōd bākî degül mülke süleymân neyimiş (Tim. Seç. 97/4)
yaratdı hak dünyâyı peygamber dostlığına
dünyāya gelen gider **bākî kalası degül** (YED. 158/7)
isteme 'ömr-i fāniyi **dünyâ kime kaldı bākî**
yüz biñ melik yüz biñ sultân rayegân kadı mülk ü mâl (YED. 123/2)
vay bu ayrılık firākî **dünyâ kime kaldı bākî**
hak çalab'um olmuş sākî kadeh sunar kullarına (YED. 345/2)
bu ma'nîden kimse almaz anda varan yine gelmez
bu dünyāya kimse kalmaz gelen göçer illerine (YED. 345/8)
evvel āhır oldur ebed hem dillerde "küfven ahad"
evliyā geçdi bir sâ'at ya **dünyâ kime kalısar** (Tim. Seç 61/5)
bu dünyâ kime kaldı kimi ber-hürdār kıldı
süleymân'a kalmadı anuñ ber-hürdārlığı (YED. 361/3)
"Dünya kimseye kalmaz/baki değildir."
çalap viribidi bizi var dünyeyi görüñ diyü
bu dünya hōd bākî degül **mülke süleymân neyimiş** (Tim. Seç. 97/4)
bu dünya kime kaldı kimi ber-hürdār kıldı
süleymân'a kalmadı anuñ ber-hürdārlığı (YED. 361/3)
"Dünya Hazreti Süleyman'a kalmamış."
bu dünyāya kalmayalum fānidür aldanmayalum
bir iken ayrılmayalum gel dosta gidelüm gönül (YED. 160/5)
kanı ata kanı ana **bildün bu dünyâyı fenâ**
anda rahat gerek cāna gel yanalum dostlarıyla (YED. 322/5)
böyl'uzamak ne ma'nîdür çünki **bu dünyâ fānidür**
bu fuzüllik nişānidur gel beri miskînlige geç (YED. 21/2)
bu dünyâ halkuñ düşmānidur maksūd ol cānlar cānidur
bilüñ ki **dünyâ fānidür** dünyâyı terk itseñ gönül (YED. 161/4)
bu dünyâ olmaz pāyidār aç gözünü cānuñ uyar
olğıl bana yoldaş u yār gel dosta gidelüm gönül (Tim. Seç /Ek Metinler.
16/8)
uçdım bir hōş yire kondım bu **dünyâyı bākî sandum**
iy yārenler ben usandum kondım girü göçer oldum (Göl. Div. 1637)

bu nefis ile **dünyâ fânî** bu dünyâyâ gelen kanı
aldatduñ iy dünyâ beni işlerün den bezer oldum (Göl. Div. 1650)

kişi gerek bile anı hem uyanuk ola cānı

dünyâ oldığıçün fânî görünüş baykuş virānda olur. (Göl. Div. 2437)

bu dünye kahır ividür hem **bākî degül fânîdür**

aldanuban kalma buña tiz tevbeye gelmek gerek (Göl. Div. 1040)

fânî dünyâyı nidelüm bākî evine gidelüm

armağanlar gerek bulsun yüklü yükün dutsun dimiş (YED. 160/5)

“*Bu dünyâ fânîdir.*”; “*Dünyâ fânî, âhiret bākîdir.*”

kanı muhammed mustafâ hüküm itdi kaf’dan kaf’a

dünyeye kime kıldı vefâ aldanuban kalanı gör (YED. 22/5)

“*Dünyada vefa yoktur.*”

bu dünyâyâ inanma, dünyâ benüm sanma

niceler benüm dimiş giderler ham bez ile (Tim. Seç. 262/18)

“*Yalan dünyâyâ inanma.*”

yünus kim öldürür seni **viren alur yine cānı**

yarın göresin sen anı er nazarından gitmegil (YED. 159/8)

yünus kim öldürür seni **viren alur yine cānı**

bu cānlara hüküm ideni kim idügin bildüm ahı (YED. 286/12)

“*Canı veren de alan da Allah.*”

eger **kîne tutarısañ gitdi senden îmân dahı**

bi’llahî ol tañrı hak’ı yokdur bu sözün yalanı (YED. 412/12)

giderdüm göñlüm den kîni **kîn dutanuñ yokdur dîni**

iy yārānlar ben bu sözi uludan işitdüm ahî (YED. 399/5)

“*Ya dîn tut, ya kîn tut.*”; “*Ya kîn ya dîn.*”

dünyeye gelen göçer, bir bir şerbetin içer

bu bir köprüdür geçer cāhiller anı bilmez (Göl. Div. 2790)

“*Dünyâ bir köprüdür.*”

neyi sever iseñ imānuñ oldur

nice sevmeyesin sultānuñ oldur. (Ris. Nus. 6a.34)

kişi neyi severise dilinde sözi ol olur

geñsüz söyleyesüm gelür göñlüm alanuñ sözünü (YED. 359/4)

“*İnsan sevdiğinin kölesidir.*”

söz ola kese savaşı söz ola kesdüre başı

söz ola ağılı aşu bal ile yağ ide bir söz (EYB. 212)

“Söz var iş bitirir, söz var baş yitirir.”

var imdi miskîn yûnus ‘uryân olup gir yola

yüz çokallu gelürse **bir yalnızığı soyamaz** (YED. 105/5)

“Yüz cebeli bir çıplağı soyamaz.”

rızkiçün ğussa yime rızkın kimse yimez

rızkiçün ğussa yime pâdişâh eksük eylemez (YED. 109/1)

kula nasîb deĝecek sultân elden alamaz

zülkarneyn n’eyledi ya hızır u ilyâs ile (Tim. Seç. 262/16)

“Kimse kimsenin rızkını/kısmetini /nasibini yiyemez.”

gördün yaruĝ egridür nen var ise vir koĝıl

ululardan öğütdür işitdügün varısa (YED. 300/7)

“Gördün yârin egridir, nen var ise ver kurtul.”

bir kişünün yatlu sözün varuban kimseye dime

biz uludan işitmişüz **hınzırdan girüdür ĝammâz** (YED. 109/5)

“Gammaz domuzdan beterdir.”

ma’nide getürmişler **kardaşdan yâr yigrekdür**

oğuldan dahı tatlu eger toĝrı yârısa (YED. 300/5)

“Dost akrabadan yeĝdir.”; “Yakın komşu uzak akrabadan iyidir.”

eydürleridi baña **‘âşık âvâre olur**

geldi benüm başuma ol söz yirinceyimiş (YED. 124/7)

“Âşık avare olur.”

‘ışkuñ odı yüregümde yandığına ‘âlem tanuk

kanda bir od yanarısa nişâanı var düttün düter (YED. 78/2)

“Ateş olmayan yerden duman tütmez.”

erün baylığı mâl ile deĝüldür

niçe mâlluya yohsul diyü gül dur (Ris. Nus. 37a 373)

“Kişinin zenginliği mal ile olmaz.”

kolay tertîbile kim bula genci

çün öyle varımsızın ko sağıncı (Ris. Nus. 45b.465)

eger genc gerekse renc iletgil

öğüt dutarısañ gel gence gitgil (Ris. Nus. 45a.461)

“Emeksiz yemek olmaz.”

neye kim bakarısañ ol yüzündür

kime ne sanurisañ kendüzüñdür. (Ris. Nus. 53a.551)

sen seni ne sanurisañ ayruğa da anı san

İki cihān bedbahtı kim göñül yıkarısa (YED. 299/6)

“*Kişiye/herkesi nasıl bilirsin, kendin gibi.*”

gözi yok kişi neye kıymet ide

soğulmuş kuyudan kim suy’ilede (Ris. Nus. 48a. 494)

“*Kör kuyudan kim su çeker.*”

o sükker sevme kim mısırdı biter

neye lāyık ise er aña yiter (Ris. Nus. 45b.470)

hasedden kişi ne fāyide görür

neye kim lāyıkısañ tañrı virür (Ris. Nus. 32a.319)

“*Kişi layık olduğunu bulur.*”

hevā kibri ile ne başarasın

ecel eli uzun kanda varasın (Ris. Nus. 15a.133)

“*Ecelin eli uzundur, bir yere kaçılmaz.*”

sabırsuz kişilerün dirligi hām

ki **sabrile eyü olur serencām** (Ris. Nus. 29b.293)

ne sarp iş olsa sabr anı bitürür

kamu yerden sa’âdetler getirür (Ris. Nus. 29b.295)

“*Sabırla her iş olur.*”

çü her halde saña sabır gerek hōş

sabır ider bu cümle ağıyı nūş (Ris. Nus. 29a.287)

“*Belaya sabır gerek.*”

çü her halde saña sabır gerek hōş

sabır ider bu cümle ağıyı nūş (Ris. Nus. 29a.287)

gör sabrıla yūsuf neye irdi

ki **sabruñ acısı halvaya irdi** (Ris. Nus. 28b.284)

“*Sabır zordur, meyvesi tatlıdır.*”; *Sabırla koruk helva olur.*”

hırkayıla tāt yol virmez, fereciyle ‘ālim olmaz

dîn diyānet olmayıcak okısın kamu varakı (Tim. Seç. 282)

“*Kişi don giymekle adam olmaz.*”

sakın **katran kabına koyma balı**

ki nāzük yirdedür dostuñ visāli (Göl. Ris. Nus. 467)

“*Katran kabına bal konmaz.*”

saña kimse suçı bir zerre irmez

saña ayruk yidügi çeşni virmez (Ris. Nus. 50b.522)

saña bî-gâne suçından hatâ yok

meyil yok kimseye ata ana yok (Ris. Nus. 49b.514)

kimesne suçıla kimse kınanmaz

kişi ayruk suçını suç sanmaz (Göl. Ris. Nus. 523)

“Kimsenin suçu ile kimse kınanmaz.”

dilden nesne gelmez **suyıla gönül yunmaz**

girçeğin gelenleri yederler bir kılıla (Tim. Seç. 236/5)

“Su ile gönül yunmaz.”

‘âlim midür ol ‘ilmine lâayık ‘ameli yok

câhil midür ol ‘ışka sata iki cihânı (YED. 357/3)

“Âlim olan ilmiyle âmil olur.”

kendü mikdârın bilen bildi kendü hâlini

velî dahı ‘ışk ile evvel bahâra benzer (Göl. Div. 2422)

“Kişi miktarını bilmek gerek.”

gerçek saña ‘aşıkısam **‘arlanmak nemdür benüm**

şükrâne cânımı verem eger melâmet tonın geyem (YED. 209/5)

eger beni cercisleyin yitmiş kez öldürüriseñ

dönem girü saña varam zira **‘arum yokdurur** (YED. 52/5)

“Âşıktâ ar olmaz.”

etmek yiyüp tuz basmak ol nâmerdler işidür

etmek anı komaya tuzun hakkı varısa (Göl. Div. XXI/154)

“Ekmeğin hakkı varsa tuz onu komaya.”

yünusdan bu nasihat dutan yavuz olmaya

bil kim **iyü söz ile her bir iş gelür başa** (Göl. Div. XXIV/450)

“İyi söz ile her iş başa gelir.”

miskînlikden buldılar kimde erlik varısa

nerdübândan yitdiler yüksekden bakarısa (YED. 299/1)

“Yüksekten uçan alçağa düşer.”

nedür bir kişi bil ki **cümle ‘âlem**

nasîbini alır ne pîş ü ne kem (Ris. Nus. 34b.348)

“Herkes nasibini bulur/yer, ne bir eksik ne bir fazla.”

söylememek harcı söylemegün hâsıdır

söylemeklik harcısu gönüllerün pāsıdır. (YED. 29/1)

“Söylemekten söylememek yeğdir.”; “Söz gümüſse, sükût altındır.”

tağ ne kadar yüksekise yol anuğ üstinden aşar

yünus emre’ m yolsuzlara yol gösterir vü hōſ ider (YED. 80/6)

“Dağ ne kadar yüce olsa, yol üstünden aşar.”

iy beni ‘ayıplayan gel beni ‘ışkdan kurtar

ger elün den gelmezse söyleme fāsıd haber (YED. 26/1)

“Elinden gelmezse bari dilinden gelsin.”

‘aceb öyle kim ola **bulanmadan turıla**

öylelik isteriseñ yoldaş olğıl er ile (YED. 304/3)

“Su bulanmadan durulmaz.”

yünus bu sözi koğıl kendüzinden elün yuğıl

senden ne gele bir diğıl çün **hak’dan gelür hayr u ſer** (YED. 23/5)

“Hayır da ſer de Allah’tandır.”

sorun tapduklu yünus’a bu dünyeden ne anladı

bu dünyenün kararı yok sen neyimiş ben neyimiş (Tim. Seç. 97/5)

“Dünya bir kararda kalmaz.”

düriş kazan yi yidür bir gönül ele getir

yüz ka’be’den yigrekür bir gönül ziyāreti (Tim. Seç. 291/2)

‘ilm ü ‘amel ne assı bir gönül yıkduñ ise

‘ārif gönül yapduğı berāber hicāz ile (Tim. Seç. 262/12)

gönül mi yig ka’be mi yig eyit baña ‘aklı iren

gönül yig dürür zira kim gönüldedür dost turakı (Tim. Seç. 282/7)

yünus emre dir hoca **gerekse var biğ hacca**

hepisinden eyüce bir gönüle girmekdür (YED. 91/5)

“Gönül yapmak, arş/Kabe yapmaktır.” “Gönül mü yeğ, Kabe mi yeğ; gönül yeğ.”

düriş kazan yi yidür bir gönül ele getir

yüz ka’be’den yigrekür bir gönül ziyāreti (Tim. Seç. 29/2)

“Kazan parayı ele yedir, bir gönül ele getir.”

bākî dirlük seven kiſi gerek tuta ‘ışk etegin

‘ışkdan artuk **her nesnenün değırilür zevāli var** (YED. 32/5)

“Her ſeyin bir zevali vardır.”

sağır işitmez sözi gice sanur gündüzi

kördür münkirün gözi ‘âlem münevver ise (YED. 299/4)

“Sağır işitmez uydurur.”

bunda ne sağınç şumâr ya bunda kim kalur var

çün böyle düşdi sefer **gerek yolda olasin** (YED. 215/3)

turmuş ma’rifet söyler erene yünus emrem

yol eriyle yoldadır yolsuza yoldaş degül (YED. 162/4)

“Yol eri yolda gerek.”

göñül çalab’ın tahtı çalab göñüle baktı

iki cihân bedbahtı kim göñül yıkar ise (Göl. Div. 430)

istemegil hak’ı ırak **göñüldedür hakk’a turak**

sen senligün elden bırak tenden içerü cândadır. (YED. 54/2)

kur’ân kelâmum didi **göñüle evüm didi**

göñül ev ıssın bilmez âdemden tutmayalar (YED. 57/2)

“Göñül Allah’ın/Tanrı’nın evidir.”

miskîn yünus var yârına **koma bu günü yarına**

yarın hakk’ın dîdârına varur allah diyü diyü (Tim. Seç. Ek Metinler 28/10)

‘âşıkisen dîdârına **koma bugünü yarına**

girenler ‘ışk bazârına kendüzinden bizâr olur (Tim. Seç. Ek Metinler 13/3)

“Bugünün işini yarına bırakma.”

ak sakallu bir koca hiç bilmez ki hâl nice

emek yimesün hacca bir göñül yıkar ise (Göl. Div. 429)

şeyh ü dânişmend ü fakı göñül yapan buldı hak’ı

sen **bir göñül yıkuñusa gerekse var yüz yıl okı** (YED. 410/4)

“Göñül yıkan Tanrı’ya varmaz.”

ol kırkından birine neşter çaldum idi

kırkından kan ahıdup ‘ibret gösteren benem (Göl. Div. 1450)

“Maşuktan kan almışlar, âşığın damarından akmış.”

suçı yok kişinüñ bağlanmaz eli

tolaşur kendüye hem kendü fi’li (R. Nus. 32b. 325)

“Herkesin çektiği kendi ameli belasıdır/cezasıdır.”

iy yârenler iy kardaşlar korkaram ben ölem diyü

öldüğümü kayırmazam **itdügümi bulam diyü** (YED. 224/1)

biti sunula elüñe **itdügün gele yoluña**

tanuklar bile bulına dostuñ düşmenüñ andadur (YED. 34/6)

derviş yünus ta kıyāmet olıcak

kişi itdüğini anda bulıcak (Eyb. 164)

“Herkes/kişi ettiğini bulur.”

gönül yüksekde gezer dāyımā yoldan azar

daş yüzine ol sızar içinde ne var ise (Göl. Div. 428)

“Küp içindekini sızdırır.”

gönül yüksekde gezer dāyımā yoldan azar

daş yüzine ol sızar içinde ne var ise (Göl. Div. 428)

“Gönül bir hümadır, daima yüksekten uçar.”

dünyā bir degirmendür ol çalaba fermāndur

‘azrāildür dimişler ol unı ögüdena (YED. 313/2)

bu dünyānuñ misāli beñzer bir degirmene

gaflet anuñ sepedi bu halk ögünen una (YED. 313/1)

“Bu dünya bir degirmendir, öğütür bir gün bizi.”

kelecileruñ bişürgil yaramazunu şeşürgil

sözün usıla düşürgil dimegil çağ ide bir söz (YED. 102/3)

keleci bilen kişinün yüzini ağ ide bir söz

sözi bişirüp diyenüñ işini sağ ide bir söz (YED. 102/1)

“Sözünü bil pişir, ağzını der devşir.”

miskîn yünus ol velî yirde gökde toptolu

her bir taşuñ altında biñ imrānoğlı müsî (Tim. Seç. 295/5)

“Kepenek/kebenin altında er yatar.”

ağaç karır devrān döner **kuş budağa bir kez konar**

dahı saña kuş konmamış ne gögercin ne hōd dürraç (Tim. Seç. 13/4)

“Bir kuş bir dala kırk yılda bir konar, bir daha konuncaya kadar ya dal kurur ya kuş ölür.”

sözi toğrı diyene kuli’l-hak didi çalap

bunda yalan söyleyen yarın utanasıdur (YED. 29/3)

“Akşam yalan söyleyenin sabah yüzü kara çıkar.”

senüñ ‘ışkuñ deniz ben bir balıcak

balık sudan çıka hemen ölür (YED. 50/4)

“Balık sudan çıkınca ölür.”; “Balık suda yaşar.”

kişi dertlü olıcak dermān istegen olur

kendü derdi dermānuñ sormayan ‘āşık mıdur (YED. 36/6)

“*Dert çeken dermanını arar.*”; “*Dert ile biçare /bimar olan, elbet dermanını arar.*”

ya bildüğüni eyit ya bir bilürden işit

teslimlik ucını tut sözi uzatmayalar (YED. 57/2)

“*Bilire danış, bildiğini işle.*”

ele getürdügüni miskînlere harceyle

niçe çok yaşarısañ sonucı ölüm vardur (YED. 51/4)

“*Uzun yaşın ahiri ölüm.*”; “*Az yaşa çok yaşa, sonu ölümdür.*”

el kuşu elden ele gül kuşu gülden güle

baykuş virāne sever şāhinler pervāz ile (YED. 262/6)

“*Göl kuşu gölde, çöl kuşu çölde.*”

‘akıl gitdi buşu geldi ‘akl evini buşu aldı

sultān buşu oldı göze göstermez oldı cihānı (YED. 412/7)

“*Öfkede akıl olmaz.*” “*Öfke/gazap gelince akıl gider.*”

dost urdı yürege yara yaram onulmaz ne çäre

şu gönülüm düşdügi yire elüm irmez döndürmege (YED. 329/4)

“*Dostun attığı gül onulmaz yara açar.*”

derviş gönülsüz gerekdür sögene dilsüz gerekdür

dögene elsüz gerekdür halka berāber gerekmez (Göl. Div. 2781)

“*Derviş olan dilsiz gerek/olur.*”

sarrāf gerek gevherün kıymetini bilesi

yürü var ebsem olğil ne simsārılık satarsın (Göl. Div. XXXI/709)

cevheriler katında kāide şöyle durur

kadrini bilmezlere göstermedi gevherin (YED. 254/7)

“*Cevahirin kıymetini cevahirci bilir.*”

ağız ağızdan kutludur ola ki sözüñüz duta

ben yüz biñ kez söylerisem sözüñ kulağına girmez (YED. 104/8)

“*Ağız ağızdan kutludur.*”

yitmiş iki millete suçum budur hak didüm

korkı hiyānetedür ya ben niçün kızaram (YED. 171/5)

“*Hain adam korkak olur.*”

gülme sakın sen aña eyü degüldür saña

kişi neye gülerse başa gelegen olur. (YED. 96/2)

“Gülme komşuna gelir başına.”; “Kınadığın başa gelir”.
çok söz hayvân yüküdür az söz erüñ görkidür
bilene bir söz yiter cānda gevher varısa (YED. 300/9)
“Arif/adam olana bir söz yeter.”
ya niçe saklarısañ dür-dāne gevher olmaz
keklik keklikle uçar hemişe bāz bāz ile (YED. 335/5)
“Baz baz ile kel tavuk kel horoz ile.”
delüyem pendi dutmazam degme yire ben gitmezem
işbu sözi işitmezem dutmuşam kulağım anda. (Göl. Div. XXIII/92)
“Deli öğüt tutmaz, kıl düğüm tutmaz.”; “Karaya sabun, deliye öğüt ney-
lesin.”
sözler eyitdüm diyü yünus nükte itmegil
dahı yigrek eydür var **el vardur el üstine** (YED. 334/5)
iy yünus nükte kılma sözler eydürem diyü
niçe bilürler vardur **el vardur el üstine** (YED. 340/6)
“El elden üstündür.”; “El elden üstündür arşa varıncaya kadar.”
zinhār göñül evinde tutma yavuz endişe
biregüyçün kuyı kazan ‘akıbet kendü düşe (YED.293/1)
hasüd eli, anuñçün irmez işe
kime kim kuyı kaza kendü düşe (Ris. Nus. 31a.309)
“Başkasına kuyu kazan kendi düşer.”
oğlan gider danışmana salādur dosta düşmāna
soñra gelmek peşimāna saña assı kılmaz ola (Tim. Seç.247/3)
bu cān saña bākî kalmaz anda varan girü gelmez
soñ pişmānlık assı kılmaz gel ikrār it irenlere (Göl. Div. XX/416)
“Son pişmanlık fayda etmez.”
ne varluga sevinürem ne yokluğa yirinürem
‘ışkuñıla avınıram baña seni gerek seni (YED. 381/2)
“Ne varluğa sevin, ne yokluğa yerin.”; “Ne buldum sevinirim; ne kaybet-
tim yerinirim.”
iy yünus emre bîçāre özün dutgıl toğrı yāre
ölüme yoğımış çāre esenledüm dünyām seni (YED. 413/9)
“Ölüme çare bulunmaz.”; “Her şeye çare bulunur, ölüme çare bulunmaz.”
‘akil eli irmez ile irse dahı gelmez dile

dertli hâlin derdlü bile sayru ne bilsin sağları (YED. 365/5)
gelün hey dertlüler gelün bu derdümden siz de alun
dertlü bilür dertlü hâlin ya dertsüzler bunda neyler (YED. 75/2)
“*Dertli dertlinin hâlini bilir.*”

biñ kez hacca varduñısa biñ kez kazâ kıldıñısa
bir kez göñül sıduñısa gerekse yüz yıl dokı (YED.366/6)
sakınğıl yaruñ **göñlin sırçadır** sımayasın
sırça sınduktan sonra bütün olası degül (Tim. Seç. 116/4)
“*Göñül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz.*”

neyise dirliğün oldur ölümün
bugünkü gündürür yarıñgı günün (Ris. Nus. 41b.425)
“*Nasıl yaşarsak öyle ölürüz.*”

ne virsen elünile şol varur senün ile
ben disem inanmazsın varıcağaz göresin (YED. 250/2)
“*Ne verirsen elinle o da gider seninle.*”

yûnus senün ‘aybuñı gözlegil ayruğı ko
kimsenün ‘aybına sen bakmağıl yazukdur (YED. 86/7)
iy gâfil aç gözünji fikrün yavlak uzatmağıl
bakğıl kendü dirliğüne **kimse ‘aybın gözetmegil** (Tim. Seç. 124/1)
“*Her kişi kendi ayıbını gözetir.*”

kimesne kimseye itmemiş ola
anı kim kendüme **ben itmişim** ben (Tim. Seç. 209/2)
“*Kişinin kendine ettiğini kimse etmez.*”

sen cânuñdan geçmedin cânân ârzü kılursın
bilden zünnâr kesmedin îmân ârzü kılursın (YED. 255/1)
yedi nişân gerekdür hakikat irene
sevdügi girmez ele sevdükler virmeyince (YED. 231/3)

‘aşık ki cânâna kaldı ‘aşık olmaz
cânın terk itmeyen ma‘şûkı bulmaz (YED.255/1)
“*Can vermeyince/çıkmayınca canan ele girmez.*”; “*Can gitmeyince canan gelmez.*” “*Can elden gitmeyince canan eve girmez.*”

göñülден göñle yol var biñ dürlü göñülден hâl var
kimse bu yolu anlamaz küfri îmâna satmayınca (Tim. Seç. 253/3)
“*Göñülден göñüle yol vardır.*”

Şu mısralarda da Yûnus Emre Arapça atasözlerini kullanmıştır. Özellikle ilk örnek dikkat çekicidir. Arapça ibarenin aynı mısra içerisinde Türkçe karşılığı da verilmiştir:

mine'l-kalbi ile'l-kalb yol var dimişler erler

her gönülden gönüle rast tođru yol degül mi (YED. 352/2)

“**el kalbü minel kalbi**” revzenin sorun nedir

her **gönülden gönüle** rast dođru **yol degül mi** (Tim. Seç. 271/2)

“*Gönülden gönüle yol vardır.*”

yûnus beşâret saña gel dirler dostdan yaña

ol kimseyi ol aña **küllü yerci'** **ash**dur (Göl. Div. LXI/593)

“*Her şey aslına döner.*”

3. Sonuç:

Eski Anadolu Türkçesi olarak bilinen devrenin en önemli temsilcisi Yûnus Emre (M 1240/41-1320/21)'dir. Yûnus Emre'nin şiirlerindeki açık, kısa cümleli ve dolambaçlı olmayan ifade yeteneği onun söylediklerinin etkili olmasını sağlayan unsur olmuştur. Aynı zamanda onu evrenselleştiren ve diğerlerinden ayıran taraf da dilindeki bu anlatım gücüdür. Yûnus'un şiirleri okunduğunda onun devrindeki dilin inceliklerini çok iyi bildiği, halkın kullandığı kelime ve deyimleri mısralarına çok iyi yerleştirdiği görülür. Bizce Yûnus Emre'nin anlatım gücüne güç katan önemli anlatım araçlarından birisi de bu atasözleridir. Yûnus, tasavvufi fikirlerini ve din diline has soyut kavram ve ifadeleri atasözleriyle gayet rahat bir biçimde anlatabilmiştir.

Yukarıdaki atasözlerinden başka atasözü olduğunu düşündüğümüz örnekler de tespit edilmiş ancak bunların karşılıkları bulunamamıştır. Bu örnekler aşağıdadır:

duzağa düşen gülmez ‘aşıklar rahat olmaz

söylerem dilüm bilmez bir ‘aceb ile geldüm. (Tim. Seç. 154/4)

görmez misin aruyı her çiçekden bal ider

sinekile pervānenüñ yuvasında bal olmaya (Tim. Seç. 5/5)

söz var kılur kayguyı şād söz var kılur bilişi yād

eger hōrluk eger 'izzet her kişiye sözden gelür (YED. 29/2)

eđriler egri ile tođrular toğrı ile

yalan yalanı sever ğammāzlar gammāz ile (YED. 335/14)

‘ömrüm niçe olurısa azadluđum muhāl durur

sayyād elinden kim alur duzađa düşicek nahcîr (YED. 53/3)

Yûnus Emre Divanı ve Risāletü'n Nushiyye'de tespit edebildiğimiz 158 atasözü, kullanım sıklığı açısından şu şekilde değerlendirilebilir:

Bu dünya fânidir. Dünya fânî ahiret bakidir (10). Dünya kimseye kalmaz/baki değildir (9). Dünyaya gelen gider (7). Giden geri gelmez (5). Gönül yapmak arş/Kabe yapmaktır (4). Gelen göçer, konan geçer. Konan göçer, dünyadır geçer (3). Kimsenin suçu ile kimse kınanmaz (3). Gönül Allah'ın evidir (3). Herkes/kişi ettiğini bulur (3). Can vermeyince canan ele girmez (3). Gönülden gönüle yol vardır (3). Dünya Hazreti Süleyman'a kalmamış (2). Canı veren de alan da Allah (2). Ya din tut, ya kin tut. Ya kin ya din (2). Kimse kimsenin malını/nasibini yemez (2). İnsan sevdiğinin kölesidir (2). Kişiyi nasıl bilirsin, kendin gibi (2). Gönül yıkan Tanrı'ya varmaz (2). Kişi layık olduğunu bulur (2). Sabırla her iş olur (2). Sabır zordur, meyvesi tatlıdır (2). Âşıkta ar olamaz (2). Bugünün işini yarına bırakma (2). Sözü bil pişir, ağzını der devşir (2). El elden üstündür (2). Başkasına kuyu kazan kendi düşer (2). Dertli dertlinin hâlini bilir (2). Son pişmanlık fayda vermez (2). Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz (2). Her kişi kendi ayıbını gözetir (2). Kalan atasözleri de birer kere kullanılmıştır. Buna göre Yûnus Emre en çok dünyanın fânî olduğunu; kimseye kalmayacağını; gidenin geri gelmeyeceğini bu yüzden gönül yapmak gerektiğini anlatan atasözlerini kullanmıştır ve bu kullanımlar da hem *Yûnus Emre Divanı*'nda hem de *Risâletü'n Nushiyye*'de anlatılan temel düşünce yapısıyla örtüşmektedir.

Girişte söz edildiği üzere atasözlerini kullanma geleneği Yûnus Emre'den önce başlamıştır. Ancak bize göre atasözlerini bir üslup özelliği derecesinde kullanan Yûnus Emre olmuştur. Burada konuyla ilgili olarak şu sorular akla gelmektedir. Acaba Yûnus Emre'nin şiirlerindeki atasözleri Eski Anadolu Türkçesi açısından nasıl değerlendirilebilir? Bu atasözlerinin ilk biçimleri neydi? Bundan sonraki çalışmalarda özellikle bu iki sorunun cevabının aranması gerekmektedir.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

- BOZ, Erdoğan (Hazırlayan) (2012), *Yunus Emre Risaletü'n-Nushiyye, Öğüt Kitabı*, Gazi Kitabevi, Ankara. (Ris. Nüs.)
- DEDE, Behçet (1983), "Yunus Emre'nin Divanında Atasözleri", *Millî Kültür, İki Aylık Dergi*, S 38, Şubat, s. 35-36.
- EYÜBOĞLU, E. Kemal (1973), *On üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, Birinci Kitap*, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii AŞ.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1943), *Yunus Emre Divanı, Metinler-Sözlük-Açıklama*, Cilt 1-2, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi. (Göl. Div.)
- MANSUROĞLU, Mecdut (1958), *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul. (S. Vel.)
- MANSUROĞLU, Mecdut (Yayımlayan ve İşleyen) (1956), Ahmet Fakih, *Çarhname*, (Dört levha ile), İstanbul, İstanbul Ü Edebiyat Fakültesi Yay. (Çarh.)
- MAZIOĞLU, Hasibe (2009), "Mevlânâ Celâleddin-Rûmî'nin Türkçe Şiirleri", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara, TDK Yay., s. 811-822.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1974), Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerife*, Ankara,

- TDK Yay. (Kit. Ev.)
- PARLATIR, İsmail (2008), *Atasözleri ve Deyimler-I Atasözleri*, Ankara, Yargı Yayınevi.
- TATCI, Mustafa (1990), *Yunus Emre Divânı II, Tenkitli Metin*, Ankara, Kültür Bakanlığı. (YED.)
- TATCI, Mustafa (2008), *Yunus Emre Külliyyatı II, Yunus Emre Divanı, Tenkitli Metin*, İstanbul, H Yayınları.
- TATCI, Mustafa (1991), *Yunus Emre Divânı III, Risâletü'n-Nushiyye, Tenkitli Metin*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (Hazırlayan) (1989), *Yunus Emre Divânı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1000 Temel Eser Dizisi. (TİM. SEÇ.)
- YURTBAŞI, Metin (2012), *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, (10.baskı), İstanbul.

